

**Karel Poláček (1892 – 1945): Bylo nás pět
(1939 – 1943)**

Vypravěčem je asi desetiletý chlapec Petr Bajza z nejmenovaného maloměsta. Jeho tatínek má koloniál (obchod se smíšeným zbožím), maminka je – jak to tehdy bývalo zvykem – v domácnosti. Pěťův mnohem starší bratr Láďa už žije a pracuje kdesi daleko od domova, ale nejmladším přírůstkem do rodiny je dceruška Mančinka – ještě mimino. Domácnost doplňuje mladičká služka Kristýna z podhorské vsi Rampuše.

Do školy chodím každý den kolem jednopatrového domu, na kterém je štít s nápisem Martin Bejval. A pod tím jest tiskacím písmem napsáno: Povožnictví a obchod uhlím. (...)

A školu máme pěknou novou a my máme taktéž pana učitele Veselíka, on nosí zlaté brejle a o přestávce jí housku a čte si v knížce, a když vidí nezdobu, tak uloží trest, jemu je to fuk. O přestávce býváme na dvoře a někteří žáci děsně řvou a já taktéž. Na tom dvoře nás jednou vyfotografoval pan Potůček. Fotografoval ty, co se dobře učí a dávají pozor, ti také seděli v první řadě, pan učitel seděl uprostřed a přespólní zajíci stáli a koukali se. Já mám tu podobenku zarámovanou a visí nad pohovkou, co si na ni nesmí nikdo sednout, jenom teta Anděla, co po ní budeme dědit, a ona to ví, pročez má na nás děsného vzteka. Pročez se posadí a kouká se velice přísně. Vedle mne sedí Éda Kemlink, co s ním chodím, nalevo pak Páta Karel, co s ním vůbec nechci chodit, on je žalobníček, žaluje, žaluje, nic si nevyžaluje. A nikomu nic nedá, protože je lakomec, ale sám loudit umí. Ale přijď si!

Když naše maminka ten obrázek uviděla, tak se smála, že mám na hlavě šešulku jako papoušek, a říkala, že jednou budu mít pěknou památku. Tatínek bručel, že se za hlouposti vyhazují peníze a že to nebude trpět. Jeden, povídal, neví, kam dřív, a vy se tu necháte vypodobnit. Učitelé si myslí, že jsem milionář, jim je hej, mají své jisté, ale mně lidi neplatí. „Tak už nebruč,“ pravila maminka, „bručáku bručácká. A nekaz dítěti radost.“

„Uvidím, jak se mně odslouží,“ pravil tatínek a šel si lehnout. On vždycky po obědě spí a to si přikryje obličej Národní politikou, aby naň nešly mouchy. (...)

Naši říkají, že půjdu na studije, abych byl pánem a nemusil pakovat bedny jako tatínek. Náš Ladislav, ten nejstarší, taky měl jít na studije, ale nešlo mu měřictví a kouřil retka. Tak mu vzali študenta do domu, aby s ním opakoval, ale Láďa stejně nic neuměl, kradl v krámě bonbóny a rozdával je d'oučatům, aby s ním chodily. Tak ho vyzdvihli ze studijí a dali ho na kupectví do Mostu, aby se naučil německy. Zpočátku se mu to nelíbilo a psal, aby ho zase vzali domů, že už bude dělat dobrotu, a aby mu poslali učebnice, že se bude soukromě připravovat do vyšší třídy. Tatínek mu odpověděl, milý Ladislave, to by tak hrálo, měl jsem s tebou uznání dost, na mně perí neroste, teď je s učením utrum, a uslyším-li na tebe stížnost, vezmu hůl, až se vyučíš, dá-li Pánbůh, převezmeš po mně kvelb. Já jsem to psaní nesl na poštu, úředníci tam razítkovali, až to bouchalo, a to se mně velmi líbilo. Tak se náš Láďa spokojil, poslal domů prádlo, k němuž bylo přiloženo psaní, že se mu kondice zamlouvá, taktéž pan šéf je s ním spokojen, moji drazí, pošlete mně příležitostně něco na přilepšenou, všechny vás vroucně líbám, taky Mančinku, zda táž už umí chodit? (...)

Můj nejmilejší přítel se nazývá Bejval Antonín, protože jsme s Tondou jedna ruka. Taktéž si půjčujeme knížky. On má plničký kufr indiánek, jako jest: Morová rána v Praze, Vpád Pasovských a Bílá paní rožmberská. Na jedné jest obrázek s nápisem „Dvacaterák se obořil na knížete“. Veliký jelen se již již chystá parohy probodnout knížete pána, vtom však jeho věrný myslivec vystřelil smrtící ránu, čímž si zavázal knížete k vděčnosti. Taky má Tonda sharkovky a klifónek habaděj. Všecko má, protože pan Bejval říká, že si potrpí na vzdělání a nelituje groše. Tonda má převzít povožnictví po svém otci a slíbil mně, že by si mne pak vzal za pacholka. To by bylo pěkné. (...)

Potom se musí schovat i Jirsák Čeněk, co chodí se mnou do školy, a Jirsákoví dělají čepice a papuče. Jirsák Čeněk dovede si obrátit klapky u očí a vypadá hrozně, oči má červené jako čert. Jednou ho tak uviděla Kozí Kuncka, co na náměstí prodává ovoce, cukrdlata, kokosky, jakož i pomeranče. A odplivla si: „Fuj, parchante, to jsem se lekla. Na tebe, skotáku, patří pořádná metla.“

„A na vás dvě,“ odvětil Jirsák Čeněk a poskakoval a mečel: „Méé, Koží Kuncka, Koží Kuncka, Koží Kuncka!“

„To je teď mládež!“ hrozila se ovocnářka. „Nemá to kázeň ani boží bázeň,“ a hrozila: „Počkej, ty kluku nezdárná, já tě dám polecajtovi.“

My jsme se smáli. A Jirsák Čeněk si hned zapsal do notesu: „Posmíval jsem se starým lidem,“ jelikož si zapisuje hříchy do zásoby, aby měl ke svaté zpovědi nejvíce hříchů ze všech hochů. Jirsák Čeněk se vsadil, že když chce, dokáže hřešit proti všem božím přikázáním. A aby se mohl vyzpovídat, že zhřešil také proti přikázání: Nesesmílníš, napsal na zeď Heřmanovy továrny neslušný nápis. (...)

V zimě se myju nerad, voda je studená a štípe do tváří, kávu pak honem si vypiju vstoje, ještě dobře, že si knihy do brašny složím už večer, takže jsem hned venku. Kristýna pokaždé za mnou vyběhne na ulici a křičí: „Ty kluku nevzdělaná, ani jsi tatínkovi a mamince neřekl spánembohem, no počkej!“ To je pravda, pročez na Rampušandu vypláznu jazyk. Ona mně hrozí pěstí, já se nebojím. I pravím jí: „Tak abys věděla, ode dneška se jmenuješ Rampepurda,“ ona se směje jako blázen, ona má šamstra a bude se vdávat.

Na cestě se stavím pro Bejvala Antonína a tomu okamžitě oznámím, že Kristýna jest vlastně Rampepurda, a jemu se to líbí. Tak se smějeme.

Vždycky se snažím, abych se vyhnul domu, kde bydlí pan Fajst. On je úředník na odpočinku, nemá co dělat, a proto se do všeho plete. Nejvíce si všímá školní mládeže, které vytýká různé nezdoby.

Hlavně na mne má spadeno, a já mu přece nic nedělám. Najednou se odněkud vyřítí, popadne mne za límec a baterkou mně svítí do uší, jestli je mám čisté. Nejsou-li uši řádně vymyty, pak vzkřikne: Ha! a vede mne zpátky k nám do kvelbu. Jemu je to jedno, jsou-li v krámě lidi, nebo ne, a křičí: „Podívejte se, pane velkoobchodníku, jaké zahnojené uši má váš synátor, hanba, hanba.“ Tatínek na to vece: „To víte, pane Fajst, děti se člověk neuhlídá.“ Načež mně vynadá a panu Fajstovi se poděkuje, ale já vidím, že mu to není vhod, jenomže my jsme obchodníci, a pročez musíme být zdvořilí na všechny strany, kdyby se pan Fajst urazil, tak by nám nedal utržit. Já však nemusím být tak uctivý, protože jsem ještě malý a nemám z toho rozum. Možná že panu Fajstovi plivnu na okno. Nebo mu strčím do kapsy něco nemravného, například chcíplou myš. O tom budeme s Bejvalem pilně uvažovat.

S Čeněkem Jirsákem nemluví, protože on je takový. A když on je takový, tak já jsem taky takový.

My říkáme Jirsákovi Krakonoš. To jméno vynalezl Tonda Bejval, neb on všecko vynalezne. Pan Jirsák dělá čepice a papuče a říká se mu starý Krakonoš. Paní Jirsáková peče oplatky a prodává je o poutích a říká se jí stará Krakonoška. I dospělí je tak nazývají, ale nikoli na posměch, ale tak. Jirsákovi si z toho nic nedělají. (...)

Tak jsme se tuhle šli koupat ke Klobouku a byli jsme čtyři. Já, Bejval Antonín, Éda Kemlink a Zilvar z chudobince. Když jsme šli a bylo horko, tak se mezi nás připlétl malý chlapec jménem Venda Štěpánků, že jako taky půjde s námi. My jsme byli neradi, protože je malý chlapec, a kdyby se mu něco stalo, na kom to bude? Na nás! Pročez Bejval na něho křikl: „Jedeš!“, já jsem taky na něho křikl: „Jedeš!“ a všichni jsme na něho křikl: „Jedeš!“, ale on nešel pryč, ale pořád šel s námi. A pořád říkal: „Já taky, já taky.“ Tak už jsme nic neříkali, ale mluvili jsme spolu. A bylo nás teda pět. (...)

Tak jsme se svlékli a hovada nás štípala, poněvadž u Klobouku je plno hovad. (...) Nejlepší jest proti hovadímú štípnutí se namazat bahnem, ale my se stejně namažeme, abysme vypadali jako černoši. Bejval Antonín si udělal šmouhy, aby vypadal jako zebra, ale já jsem si namaloval vousy, abysem vypadal jako pan strážmistr Kordule, co vodí vandráky a loupežníky do basy. Všem se to líbilo a každý to dělal po mně a Venda Štěpánek to taky dělal po mně, ačkoli nemá z toho ještě rozum.

A váleli jsme se po louce, někteří mluvili, ale já jsem nemluvil a díval jsem se, jak lidé kosí seno. Pak jsem viděl, jak z dálky přijížděl vlak, a tak jsem si myslil: Jestlipak přijeli cestáři? Já jsem rád, když přijede cesták, protože on pak přijde k nám do krámu a tatínek se s ním hádá. On pokaždé říká, dejte mi pokoj, já nic nechci, zůstalo by mně to ležet, lidi nekupují, jsou špatné časy. Pan cesták taky mluví, že jsou špatné časy a že to není nic platné. Tak se hádají hodnou chvíli a potom pan cesták vytáhne notes a zapíše si objednávku. Pak zastrčí notes, podá tatínkovi ruku a řekne nejuctivější služebník, já se vám klaním.

Mně se pan cesták velmi líbí, protože je vždycky celý nový, vousy má voňavé, vlasy taky voňavé a chodí si jako ve svátek. Když do krámu vstoupí maminka, tak pan cesták řekne rukulíbám, milostpaní je pořád jak ta růžička, maminka se směje, pohrozí mu prstem a praví: „Vy jeden!“

K partě kluků se dodatečně připojí její další člen, Čenda Jirsák.

Když jsme se vyváleli, tak jsem pravil: „Kdo se nejdřív osmělí?“

Všichni křičeli: „Já!“ Ale nejdříve se osmělil Éda Kemlink, ten vám má skok jako plavec závodník. Bejval a já jsme plácli do vody jako žába, ale Čeněk Jirsák skočil pozpátku, protože je hrdý. Ale předtím se pokřižoval.

Ten malý chlapec Venda Štěpánků taky vykřikl: „Já!“ a skočil do vody, jak to viděl u těch dospělých.

U Klobouku jest velká touň a my jsme si nevzpomněli, že Venda Štěpánků třeba neumí plavat. On taky neuměl.

A zmizel pod vodou, pak se vynořil, něco vykřikl, zase zmizel a polykal andělíčky.

„Ježíšmarjá!“ křičeli jsme. „On se utopí!“

Protože je tam vír a voda se točí pořád dokola a je tam plno kořenů, do kterých se zapletou nohy. Tak jsme stáli a křičeli a byli jsme polekáni, protože jsme nevěděli, co teď.

Jenom Zilvar z chudobince nekřičel, on nikomu nic neřekl a skočil do touně. Nýbrž plaval pod vodou a šmátral kolem sebe, vynořil se, kašlal vodu a pravil: „Už ho mám, už ho držím za vlasy!“

Všichni jsme křičeli: „Nepusť ho!“

On odpověděl: „Nepustím, neboť ho držím pevně.“

Pomohli jsme mu vytáhnout Vendu na břeh, a když byl na břehu, tak Zilvar pravil: „Herdek filek!“ a vysmrkal se.

Venda ležel bez hnutí a nebylo vidět, že dýchá. Už jsme si myslili, že je po něm, tak jsme byli celí pryč, a já jsem pravil: „Tak vidíte, já jsem nechtěl, aby šel s námi,“ a bylo mně do bréče.

Bejval Antonín taky pravil, že nechtěl, aby šel s námi, ale já jsem pravil: „To není praua, ty vrdloužeš, sám povídal, nechte ho, ať jde s námi.“

Bejval sprostě pravil, že sám vrdloužu, ale Čeněk Jirsák pravil: „Teď se nehádejte, to nemá žádnou cenu, nýbrž musíme přivést utopence k životu.“

Éda Kemlink pravil, že je to praua, co říká Jirsák, ale jak to máme udělat?

Čeněk Jirsák pravil, že na chodbě školy, co do ní chodíme, jest obraz, na kterém je vymalováno, jak se vzkřísí umrlý utopenc, a že se to musí podle toho dělat.

A dělal to podle toho a pohyboval Vendovýmá rukama i nohama a mačkal mu břicho, až z něho vyšla voda.

Venda si najednou vzdychl, pak se posadil, koukal a nevěděl, kde je. A nejdřív mu bylo špatně, ale za chvíli mu bylo dobře, my jsme skákali a křičeli: „Sláva!“, jelikož jsme měli radost.

A Čeněk Jirsák se pokřižoval a pravil: „Však měl namále.“

Venda se na nás usmíval a vypravoval, co se mu stalo. Pravil, jak ho voda přijala a že to bylo moc krásné a že byl lehký jako balón a v uších mu žertovně šuměly bublinky. A když otevřel oči, kolem dokola to bylo zelené jako na louce a na té louce rostly veliké červené jahody a on si jich chtěl natrhat, ale jaksi nemohl k nim.

On dlouho vypravoval, ale všecko napřeskáčku, a my jsme se v tom nemohli vyznat.

Éda Kemlink pravil: „Jó, pěkné jahody, mohls být nebožtíkem.“ (...)

Pak jsme moc chválili Zilvara z chudobince, že se neohroženě vrhl do vody, aby zachránil tonoucího.

Zilvar celý zčervenal, protože se rozzlobil, a pravil: „Vlezte mi na záda, votroci, a nechte si to!“ Ale já jsem na něm poznal, že se stydí, protože jsme ho chválili, tak jsme ho pořád chválili a on nadával dosti sprostě. (...)

Karel Poláček, Bylo nás pět, Praha 1984, passim.

Poznámky a vysvětlivky:

cest'ák – obchodní cestující (obchodní zástupce); **kondice** – zde doučování; **kvelb** – obchod, prodejna; **sharkovky a kliftónky** – dobově oblíbená nenáročná četba pro mládež: hlavními postavami byli detektivové Tom Shark a Léon Clifton; **šamstr** – nápadník, milenec.

Karel Poláček: Bylo nás pět: poznámky k interpretaci

Knížka *Bylo nás pět* vlastně v sobě spojuje **počátek i dramatický konec Poláčkovy životní dráhy**. Její dějiště – nejmenované maloměsto v Podkrkonoší – je věrným obrazem Poláčkova rodného **Rychnova nad Kněžnou**, a samotnou knížku Poláček napsal až za německé okupace Českých zemí, kdy jako člověk židovského původu už nesměl publikovat a očekával deportaci do ghetta v Terezíně a pak do koncentračního tábora – kde krátce před koncem Druhé světové války zahynul.

Vypravěčem knížky je **asi desetiletý chlapec Petr Bajza**, syn majitele koloniálu (obchodu se smíšeným zbožím). Ačkoli bývá zvykem hovořit o **jazyce díla** až téměř v poslední řadě, v knížce *Bylo nás pět* je jazyk tou zvláštností, které si čtenář všimne na prvním místě. Poláček tu akcentuje fakt, že **v emancipační meziválečné době se beletristický jazyk nesmírně zcivilnil**, ale zároveň **v konvenční společnosti stále existoval požadavek na konzervativní vyjadřování**. Poláček si vlastně počíná podobně jako Vladislav Vančura, který s aktuálním životem sblízuje archaickou češtinu tím, že v ní hledá potenciál pro hru a fantazii. Poláček je ovšem razantnější: z tradiční češtiny si vybral **styl školní administrativy a dospěláckého karatelství, lidovýchovné i brakové beletrie a komerční reklamy**. A proti těmto jazykovým zkamenělinám staví **přirozenou mluvu – a tedy také přirozené uvažování – dětí**, které se sice snaží **vyhovět** očekáváním dospělých, ale naštěstí v sobě **nemohou potlačit vlastní svébytnost a energii**. Poláček tohle všechno prezentuje jako humorný kontrast, jenž jaksi nádvkem ukazuje netušené možnosti jazykové charakterizační komiky.

Uveďme příklad. Na pouhých třech řádcích Poláček vykreslí typického, introvertního učitele – zneuznaného a příjmově skromného intelektuála, který jak jen může, tak z útrap své profese utíká alespoň mezi knižní stránky, ale někdy už toho všeho má taky dost: *My máme taktěž pana učitele Veselíka, on nosí zlaté brejle a o přestávce jí housku a čte si v knížce, a když vidí nezdobu, tak uloží trest, jemu je to fuk. O přestávce býváme na dvoře a někteří žáci děsně řvou a já taktěž.*

Poláček vidí **svět dospělých a svět dětí v trvalém vzájemném konfliktu** (prostě na válečné stezce). Rodiče nepochybně mají své děti rádi, ale svou strohostí na sebe prozrazují neustálé obavy, že odchýlit se od zažitých zvyklostí může znamenat reputační či existenční ohrožení (výjimku představují jen záblesky láskyplné empatie u maminky a životní free nadhled kočího Jakuba).

Podhorské městečko leží tak trochu na konci světa (i dnes v Rychnově fakticky končí lokální železniční trať) a obživa tam není jednoduchá. Tatínek-obchodník je už zcela citově okoralý, ale těžko se mu divit, když stálí zákazníci u něj nakupují na dluh. **Jirsákov** se živí tradičním domácí pletením čepic a šitím bačkor, a přivydělají si tak maximálně u stánku o pouti. Oporu nacházejí v konvenčním křesťanství, které však jejich **Čenda** chápe už jen karikaturně. No a skutečné sociální dno představují položebráci v obecním chudobinci, odkud do klukovské party přichází předčasně dospívající **Pepek Zilvar**. Všimněme si, že suverénní Zilvar ztratí svou jistotu, až když jej kamarádi chválí za záchranu života malého Vendy: Zilvar totiž chválu vlastně nikdy nepoznal... Pětici kluků dále tvoří vůdčí typ **Tonda Bejval**, syn majitele povoznictví, a hoch zlatého středu, úřednický synek **Éda Kemlink**.

Ovšem tím největším záporákem je úředník na penzi **pan Fajst**: svou popudlivostí a pesimismem představuje to nejhorší dědictví předválečného rakušáctví, které celou společnost měnilo v bezduchou vojnu; sám však jen stěží zakrývá vlastní osobní prázdnotu i smutek.

Jak z toho všeho ven k lepší budoucnosti? No přece odejít, utéct, vypravit se co nejdál. Kompozičně je knížka rozdělena na kapitoly bez názvu i čísla, cyklicky sleduje kalendářní rok se všemi jeho obdobími, ale zarámovaná i protknutá je motivy vábných dálek: začíná to obsáhlým vyprávěním o Bejvalovic povoznictví, pokračuje to plánem na cestu do Itálie, graduje to příjezdem cirkusu, ale absolutní vrchol představuje dlouhé, horečnaté (uprostřed Pěťova zápasu se spálou) **putování celé party do Indie se slonem**. V tom všem cítíme také kosmopolitní složku židovské duše a zároveň autorovo palčivé vědomí, že jemu samotnému už žádná taková cesta nebude dopřána...

<https://www.dotyk.cz/magazin/bylo-nas-pet-herci-dnes/>